

Anna Fermus-Bobowiec

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0003-3001-8829

anna.fermus@poczta.umcs.lublin.pl

## Zamówienia zastrzeżone – z problematyki wykładni i stosowania prawa zamówień publicznych

### STRESZCZENIE

Zamówienia zastrzeżone są prawnym instrumentem pozwalającym promować tych wykonawców, którzy w ramach prowadzonej działalności realizują także cele społeczne. O ich udzielenie, na gruncie art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (Dz.U. 2018, poz. 1986 z późn. zm.), mogą ubiegać się wyłącznie zakłady pracy chronionej oraz inni wykonawcy, których działalność obejmuje społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych. Niestety, zastosowanie zamówień zastrzeżonych w praktyce jest marginalne, czemu sprzyjają także trudności interpretacyjne przepisów krajowych. W artykule została omówiona instytucja zamówień zastrzeżonych oraz warunki jej zastosowania w kontekście regulacji prawa unijnego.

**Słowa kluczowe:** zamówienia publiczne; zamówienia zastrzeżone; aspekty społeczne; wykładnia prounijna

### WPROWADZENIE

Zamówienia zastrzeżone wpisują się w szersze zagadnienie zamówień publicznych społecznie odpowiedzialnych, czyli takich, które zaspokajając potrzeby nabywcy instytucji publicznych, wspierają także społeczną politykę państwa<sup>1</sup>.

Państwo, realizując swoje zadania, pozostaje największym inwestorem oraz największym nabywcą towarów i usług<sup>2</sup>. Za optymalne należy więc uznać rozwiązanie, w którym poprzez wydatkowanie środków publicznych, zgodnie z procedurami przewidzianymi w ustawie z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych<sup>3</sup>, zaspokajane są również potrzeby społeczne w imię konstytucyjnej zasady społecznej gospodarki rynkowej (art. 20 Konstytucji RP)<sup>4</sup>.

Na gruncie aktualnie obowiązującej ustawy Prawo zamówień publicznych aspektem społecznym zostały poświęcone następujące przepisy:

- art. 22 ust. 2 p.z.p., regulujący problematykę zamówień zastrzeżonych, czyli takich, o których udzielenie mogą się ubiegać wyłącznie zakłady pracy chronionej oraz inni wykonawcy, których działalność obejmuje społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych,

---

<sup>1</sup> K. Ołdak-Bułańska, *Aspekty społeczne w zamówieniach publicznych – podręcznik*, Warszawa 2014, s. 6, 8; *Zalecenia Rady Ministrów stosowania przez administrację rządową klauzul społecznych w zamówieniach publicznych*, Warszawa 2015, s. 1.

<sup>2</sup> E. Przeszło, *Zamówienia publiczne, aspekty społeczne a społeczna gospodarka rynkowa*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. 37, s. 311.

<sup>3</sup> Dz.U. 2018 r., poz. 1986 z późn. zm., dalej jako: p.z.p. (także w odniesieniu do poprzedniej wersji ustawy).

<sup>4</sup> R. Szostak, *Zagadnienia społeczne w zamówieniach publicznych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. 37, s. 349; E. Przeszło, *op. cit.*, s. 314–316.

**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

- art. 29 ust. 3a p.z.p., zobowiązujący zamawiającego do określenia w opisie przedmiotu zamówienia na usługi lub roboty budowlane wymagań zatrudnienia przez wykonawcę (podwykonawcę) na podstawie umowy o pracę osób realizujących zamówienie, jeżeli wykonywane przez nich czynności polegają na wykonywaniu pracy w rozumieniu art. 22 § 1 k.p.<sup>5</sup>,
- art. 29 ust. 4 p.z.p., umożliwiający zamawiającemu określenie w opisie przedmiotu zamówienia wymagań związanych z realizacją zamówienia, które mogą obejmować aspekty gospodarcze, środowiskowe, społeczne, związane z innowacyjnością lub zatrudnieniem, w szczególności dotyczące zatrudnienia bezrobotnych, młodocianych, osób niepełnosprawnych lub innych osób podlegających przepisom o zatrudnieniu socjalnym<sup>6</sup>,
- art. 29 ust. 5 p.z.p., zgodnie z którym w przypadku zamówień przeznaczonych do użytku osób fizycznych (w tym pracowników zamawiającego) opis przedmiotu zamówienia sporządza się z uwzględnieniem wymagań w zakresie dostępności dla osób niepełnosprawnych lub projektowania z przeznaczeniem dla wszystkich użytkowników,
- art. 91 ust. 2 pkt 2 p.z.p., który aspekty społeczne (w tym integrację zawodową i społeczną osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych, a także dostępność dla osób niepełnosprawnych lub uwzględnienie potrzeb użytkowników) wymienia pośród innych kryteriów oceny ofert (obok ceny lub kosztu) odnoszących się do przedmiotu zamówienia<sup>7</sup>,
- art. 138g–138s p.z.p., regulujące zamówienia na usługi społeczne i inne szczególne usługi, które ze względu na swój przedmiot i charakter zostały wyłączone spod pełnego zakresu stosowania p.z.p. i poddane znacznie uproszczonemu postępowaniu o udzielenie zamówienia<sup>8</sup>.

W ten sposób w zamówieniach publicznych obecne są prawne instrumenty pozwalające promować tych wykonawców, którzy w ramach prowadzonej działalności realizują także cele społeczne. O ile jednak określenie przez zamawiającego wymagań w zakresie zatrudnienia w oparciu o umowę o pracę czy uwzględnienia w opisie przedmiotu zamówienia dostępności dla osób niepełnosprawnych jest jego obowiązkiem wynikającym z p.z.p., o tyle sko-

---

<sup>5</sup> W takiej sytuacji zamawiający określa w Specyfikacji Istotnych Warunków Zamówienia (dalej jako: SIWZ) rodzaj czynności, których dotyczy wymóg zatrudnienia, sposób dokumentowania zatrudnienia, uprawnienia zamawiającego w zakresie kontroli wykonawcy oraz sankcje z tytułu niespełnienia wymagań zatrudnienia (art. 36 ust. 1 pkt 8a p.z.p.). Sankcje te w praktyce przybierają postać kar umownych, odstąpienia lub wypowiedzenia umowy z winy wykonawcy.

<sup>6</sup> Por. ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. 2016, poz. 1828). Art. 29 ust. 4 p.z.p. w zakresie zatrudnienia socjalnego wskazuje także na właściwe przepisy państw członkowskich Unii Europejskiej lub Europejskiego Obszaru Gospodarczego. W przypadku gdy zamawiający przewiduje wymagania, o których mowa w art. 29 ust. 4 p.z.p., ma obowiązek określenia w SIWZ w szczególności: liczby i okresu wymaganego zatrudnienia osób, których dotyczą te wymagania, oraz swoich uprawnień w zakresie kontroli spełnienia wymagań i sankcji za ich niespełnienie (art. 36 ust. 1 pkt 9 p.z.p.).

<sup>7</sup> G. Mazurek, J. Rudnicki, S. Zaręba, *Zamówienia na usługi społeczne i aspekty społeczne w zamówieniach publicznych*, Wrocław 2017, s. 209–217.

<sup>8</sup> Przedmiotem zamówienia na usługi społeczne są usługi wymienione w załączniku XIV do dyrektywy 2014/24/UE oraz załączniku XVII do dyrektywy 2014/25/UE. Są to m.in. usługi zdrowotne, społeczne i pokrewne, świadczenia społeczne czy świadczenie usług na rzecz społeczności (por. art. 138h p.z.p.). W przedmiocie udzielania zamówień na usługi społeczne por. G. Mazurek, J. Rudnicki, S. Zaręba, *op. cit.*, s. 15–165; J.E. Nowicki, *Zamówienia na usługi społeczne*, „Monitor Zamówień Publicznych” 2017, nr 6, s. 30–34.

**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

rzystanie z innych klauzul społecznych (czy to w zakresie wymagań zawartych w opisie przedmiotu zamówienia, czy przy kryteriach oceny ofert, czy wreszcie odnośnie do zastosowania reżimu zamówień zastrzeżonych) ma charakter fakultatywny. Stąd tak ważne staje się promowanie wśród zamawiających i uświadamianie im potrzeby dbania o zaspokajanie potrzeb społecznych przy wydatkowaniu środków publicznych.

Na konieczność zmiany mentalności instytucji publicznych w tym zakresie zwrócił uwagę Rzecznik Praw Obywatelskich A. Bodnar, którego biuro we współpracy z Urzędem Zamówień Publicznych zorganizowało w dniu 29 czerwca 2017 r. konferencję pn. „Jak upowszechnić stosowanie klauzul społecznych w zamówieniach publicznych?”<sup>9</sup>. Niestety, pomimo istnienia prawnych podstaw dla zamówień społecznie odpowiedzialnych w praktyce zamawiający korzystają z nich w wymiarze marginalnym, uwzględniając je jedynie tam, gdzie są do tego zmuszeni (chodzi przede wszystkim o wymóg zatrudnienia w oparciu o umowę o pracę przy usługach i robotach budowlanych). W 2017 r. zamówienia zastrzeżone dotyczyły 294 postępowań, co stanowiło zaledwie 0,24% ogólnej liczby zamówień. W 2016 r. zamówień zastrzeżonych było 223 (0,21%), w 2015 r. – 169 (0,15%), a w 2014 r. – 183 (0,13%)<sup>10</sup>. Nie obserwuje się więc wzrostu stosowania klauzul wspierających zatrudnianie osób należących do grup społecznie marginalizowanych.

Tym bardziej regulacja prawna w zakresie uwzględniania aspektów społecznych w zamówieniach publicznych musi być jasna i precyzyjna. Wszelkie wątpliwości w zakresie wykładni i stosowania tych przepisów potęgują bowiem tylko niechęć zamawiających do ich wykorzystywania w ramach swojej działalności. Staje się to zrozumiałe, gdyż przepisy te są w istocie formą ograniczenia konkurencji w imię realizacji celów społecznych i promowania osób zagrożonych społecznym wykluczeniem. Ze względu na swoją „wyjątkowość” muszą być one interpretowane ściśle, w przeciwnym razie dojdzie do nieuzasadnionego ograniczenia konkurencji, udzielenia zamówienia niezgodnie z p.z.p. i naruszenia dyscypliny finansów publicznych.

W tym kontekście to właśnie zamówienia zastrzeżone stwarzają możliwość znacznego ograniczenia kręgu wykonawców uprawnionych do ubiegania się o dane zamówienie, ale w ramach polityki państwa zmierzającej do integracji i aktywizacji osób niepełnosprawnych i defaworyzowanych. Otóż o udzielenie zamówienia zastrzeżonego ubiegać się mogą wyłącznie zakłady pracy chronionej oraz inni wykonawcy, których działalność obejmuje społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych. Jak podkreślił ustawodawca unijny w motywie 36 do dyrektywy 2014/24/UE<sup>11</sup>: „[...] takie zakłady lub podmioty gospodarcze mogą nie być jednak w stanie uzyskać zamówień w zwykłych warunkach konkurencji”. Możemy zatem mówić o instrumentalizacji zamówień publicznych,

---

<sup>9</sup> *O społecznej odpowiedzialności zamawiających u Rzecznika Praw Obywatelskich*, [www.institutzp.pl/piskalski-o-spoecznej-odpowiedzialnosc-i-zamawiajacych-u-rzecznika-praw-obywatelskich](http://www.institutzp.pl/piskalski-o-spoecznej-odpowiedzialnosc-i-zamawiajacych-u-rzecznika-praw-obywatelskich) [dostęp: 17.03.2018].

<sup>10</sup> *Sprawozdanie Prezesa Urzędu Zamówień Publicznych o funkcjonowaniu systemu zamówień publicznych w 2017 r.*, Warszawa 2018, s. 49.

<sup>11</sup> Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/24/UE z dnia 26 lutego 2014 r. w sprawie zamówień publicznych, uchylająca dyrektywę 2004/18/WE (Dz.Urz. UE L 94 z 28 marca 2014 r., s. 65).

**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

gdyż stają się one narzędziem, za pomocą którego państwo może realizować swoją politykę społeczną<sup>12</sup>.

Tymczasem to właśnie regulacja zamówień zastrzeżonych na gruncie prawa krajowego wywołuje problemy interpretacyjne, przez co ich stosowanie zamiast służyć realizacji społecznej polityki państwa, może być nadużywane przez innych wykonawców realizujących swój własny cel, jakim jest uzyskanie danego zamówienia, zastrzeżonego tylko formalnie. Problemy te wynikają przede wszystkim z rozbieżności na poziomie podstawowej siatki pojęciowej, jaką posługuje się ustawodawca unijny i krajowy.

## ZAMÓWIENIA ZASTRZEŻONE W POLSKIM PRAWIE ZAMÓWIEŃ PUBLICZNYCH

Zamówienia zastrzeżone pojawiły się w polskim prawie po raz pierwszy w wyniku tzw. małej nowelizacji z dnia 5 listopada 2009 r.<sup>13</sup> Począwszy od dnia 22 grudnia 2009 r.<sup>14</sup>, zgodnie z art. 22 ust. 2 p.z.p. zamawiający mógł zastrzec w ogłoszeniu o zamówieniu, że o udzielenie zamówienia mogą się ubiegać wyłącznie wykonawcy, u których ponad 50% zatrudnionych pracowników stanowią osoby niepełnosprawne w rozumieniu przepisów o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych lub właściwych przepisów państw członkowskich Unii Europejskiej lub Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Rozbudowę zamówień zastrzeżonych przyniosła następnie nowelizacja z dnia 22 czerwca 2016 r.<sup>15</sup>, która (1) znacznie rozszerzyła kategorie osób, do których mogą być odniesione zamówienia zastrzeżone oraz (2) wskazała wyraźnie, iż w warunkach zamówienia zastrzeżonego o jego udzielenie mogą ubiegać się wyłącznie zakłady pracy chronionej i inni wykonawcy, których działalność obejmuje społeczną i zawodową integrację określonych kategorii osób.

Od dnia 28 lipca 2016 r.<sup>16</sup> zgodnie z art. 22 ust. 2 p.z.p. zamawiający może zastrzec w ogłoszeniu o zamówieniu, że o udzielenie zamówienia mogą się ubiegać wyłącznie zakłady pracy chronionej oraz inni wykonawcy, których działalność (lub działalność ich wyodrębnionych organizacyjnie jednostek, które będą realizowały zamówienie) obejmuje społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych, w szczególności: osób niepełnosprawnych, bezrobotnych, osób pozbawionych wolności lub zwalnianych z zakładów karnych, osób z zaburzeniami psychicznymi, osób bezdomnych, osób, które uzyskały w Rzeczypospolitej status uchodźcy lub ochronę uzupełniającą, osób do 30. roku życia oraz po ukończeniu 50. roku życia, posiadających status osoby poszukującej pracy, bez zatrudnienia, osób będących członkami mniejszości znajdującej się w niekorzystnej sytuacji, w szczególności będących członkami mniejszości narodowych i etnicznych. Na-

---

<sup>12</sup> A. Sołtysińska, H. Talago-Sławoj, *Europejskie prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 275; J. Pawelec, *Dyrektywa 2014/24/UE w sprawie zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 135–136.

<sup>13</sup> Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. nr 206, poz. 1591); P. Granecki, *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 290.

<sup>14</sup> Dzień wejścia w życie nowelizacji zgodnie z art. 5 ustawy z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych.

<sup>15</sup> Ustawa z dnia 22 czerwca 2016 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1020).

<sup>16</sup> Art. 22 ustawy z dnia 22 czerwca 2016 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych oraz niektórych innych ustaw.



**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

dając zamówieniu publicznemu charakter zastrzeżony, zamawiający jest zobowiązany określić minimalny procentowy wskaźnik zatrudnienia osób należących do grup społecznie marginalizowanych, nie mniejszy niż 30% osób zatrudnionych (art. 22 ust. 2a p.z.p.). W celu potwierdzenia spełniania przez wykonawcę warunków umożliwiających mu ubieganie się o zamówienie zastrzeżone zamawiający może żądać: decyzji w sprawie przyznania statusu zakładu pracy chronionej lub zakładu aktywności zawodowej (w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych<sup>17</sup>) lub innych dokumentów potwierdzających status wykonawcy jako zakładu pracy chronionej lub potwierdzających prowadzenie przez wykonawcę lub jego wyodrębnioną organizacyjnie jednostkę, która będzie realizowała zamówienie publiczne, działalności obejmującej społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych oraz dokumentów potwierdzających procentowy wskaźnik zatrudnienia osób należących do określonej kategorii grup marginalizowanych (§ 11 rozporządzenia Ministra Rozwoju z dnia 26 lipca 2016 r. w sprawie rodzajów dokumentów, jakich może żądać zamawiający od wykonawcy w postępowaniu o udzielenie zamówienia<sup>18</sup>).

W oparciu o powyższe przepisy należy stwierdzić, że w sytuacji gdy zamawiający skorzysta z instytucji zamówień zastrzeżonych, wykonawca musi wykazać, że:

- jest zakładem pracy chronionej albo że jego działalność lub działalność jego wyodrębnionych organizacyjnie jednostek, które będą realizowały zamówienie, obejmuje społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych (art. 22 ust. 2 p.z.p.),
- wskaźnik zatrudnienia osób należących do grup społecznie marginalizowanych osiąga poziom określony przez zamawiającego, nie mniejszy jednak niż 30% (art. 22 ust. 2a p.z.p.).

Obecne brzmienie przepisu wskazuje zatem, że samo osiągnięcie wskaźnika zatrudnienia to za mało, by ubiegać się o udzielenie zamówienia zastrzeżonego. Sam wykonawca musi być bowiem zakładem pracy chronionej albo jego działalność (lub działalność jego wyodrębnionych organizacyjnie jednostek, które będą realizowały zamówienie) ma obejmować społeczną lub zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych. Stąd też w § 11 rozporządzenia o dokumentach zostały rozróżnione dwie kategorie dokumentów dla zamówień zastrzeżonych, tj. decyzja w sprawie przyznania statusu zakładu pracy chronionej lub zakładu aktywności lub inne dokumenty potwierdzające status wykonawcy jako zakładu pracy chronionej lub potwierdzające prowadzenie przez wykonawcę działalności obejmującej społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych (w odniesieniu do warunku z art. 22 ust. 2 p.z.p.) oraz dokumenty potwierdzające procentowy wskaźnik zatrudnienia (w odniesieniu do warunku z art. 22 ust. 2a p.z.p.).

---

<sup>17</sup> Dz.U. 2018, poz. 511 z późn. zm.

<sup>18</sup> Dz.U. poz. 1126, dalej jako: rozporządzenie o dokumentach.

## ZAMÓWIENIA ZASTRZEŻONE W EUROPEJSKIM PRAWIE ZAMÓWIEŃ PUBLICZNYCH

Regulacja zamówień zastrzeżonych w polskim prawie zamówień publicznych jest rezultatem implementowania dyrektyw unijnych.

W odniesieniu do nowelizacji z 2009 r. był to art. 19 dyrektywy 2004/18/WE (klasycznej) zatytułowany właśnie „Zamówienia zastrzeżone”<sup>19</sup>, który stanowił:

Państwa Członkowskie mogą zastrzec prawo udziału w procedurach udzielania zamówień publicznych zakładom pracy chronionej lub przewidzieć możliwość realizacji takich zamówień w ramach programów pracy chronionej, w których większość zaangażowanych pracowników stanowią osoby niepełnosprawne, które ze względu na charakter lub stopień swojej niepełnosprawności nie mogą wykonywać swojej pracy w normalnych warunkach.

Jego celem było „przyczynienie się do integracji lub reintegracji osób niepełnosprawnych na rynku pracy”<sup>20</sup>, gdyż – jak zauważył ustawodawca unijny – zakłady pracy chronionej „mogą być niezdolne do uzyskania zamówień w normalnych warunkach konkurencji”<sup>21</sup>. Tym samym stworzenie możliwości prawnej ich „uprzywilejowania” na gruncie prawa zamówień publicznych miało stać się dla instytucji publicznych instrumentem sprzyjającym wyrównaniu szans.

Z kolei obecnie przyjęte w prawie polskim rozwiązania zaimplementowały do polskiego systemu prawnego art. 20 dyrektywy 2014/24/UE<sup>22</sup>, który przyznał państwom członkowskim:

- upoważnienie do zastrzeżenia w ustawodawstwie krajowym prawa udziału w postępowaniach o udzielenie zamówienia publicznego dla zakładów pracy chronionej oraz wykonawców, których głównym celem jest społeczna i zawodowa integracja osób niepełnosprawnych lub osób defaworyzowanych,
- możliwość realizacji takich zamówień w ramach programów zatrudnienia chronionego.

Warunkiem takiego zastrzeżenia jest, by co najmniej 30% osób zatrudnionych przez te zakłady, przez tych wykonawców lub w ramach tych programów stanowili pracownicy niepełnosprawni lub pracownicy defaworyzowani<sup>23</sup>.

Ustawodawca unijny wyraźnie odniósł zamówienia zastrzeżone do wykonawców o określonym statusie prawnym, tj. do zakładów pracy chronionej oraz do wykonawców, których głównym celem jest społeczna i zawodowa integracja osób niepełnosprawnych lub osób defaworyzowanych, względnie do zamówień realizowanych w ramach programów zatrudnienia chronionego. Ponadto wykonawcy muszą legitymować się określonym wskaźnikiem zatrudnienia pracowników niepełnosprawnych lub defaworyzowanych na poziomie co najmniej 30%.

---

<sup>19</sup> Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2004/18/WE z dnia 31 marca 2004 r. w sprawie koordynacji procedur udzielania zamówień publicznych na roboty budowlane, dostawy i usługi (Dz.Urz. UE L 134 z 30 kwietnia 2004 r., s. 114).

<sup>20</sup> Por. tezę 28 preambuły dyrektywy 2004/18/WE.

<sup>21</sup> *Ibidem*.

<sup>22</sup> Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/24/UE z dnia 26 lutego 2014 r. w sprawie zamówień publicznych, uchylająca dyrektywę 2004/18/WE.

<sup>23</sup> A. Sołtysińska, H. Talago-Sławoj, *op. cit.*, s. 274–275; J. Pawelec, *op. cit.*, s. 136.

**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

Z regulacją zawartą w art. 20 dyrektywy 2014/24/UE w pełni koresponduje rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2015/1986 z dnia 11 listopada 2015 r. ustanawiające standardowe formularze do publikacji ogłoszeń w dziedzinie zamówień publicznych i uchylające rozporządzenie wykonawcze (UE) nr 842/2011<sup>24</sup>. Formularz standardowy „Ogłoszenie o zamówieniu”, stanowiący załącznik II do wyżej wymienionego rozporządzenia, w pkt III 1.5 pn. „Informacje o zamówieniach zastrzeżonych” przewiduje dla zamawiającego dwa zastrzeżenia do wyboru: 1) „Zamówienie jest zastrzeżone dla zakładów pracy chronionej oraz wykonawców, których głównym celem jest społeczna i zawodowa integracja osób niepełnosprawnych lub defaworyzowanych”, lub 2) „Realizacja zamówienia jest ograniczona do programów zatrudnienia chronionego”.

Z kolei rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2016/7 z dnia 5 stycznia 2016 r. ustanawiające standardowy formularz jednolitego europejskiego dokumentu zamówienia<sup>25</sup> w części II lit. A w rubryce „Informacje ogólne” zawiera następujące pytania do udzielenia stosownych odpowiedzi przez wykonawcę:

Jedynie w przypadku, gdy zamówienie jest zastrzeżone: czy wykonawca jest zakładem pracy chronionej, „przedsiębiorstwem społecznym” lub czy będzie realizował zamówienie w ramach programów zamówienia chronionego? Jeżeli tak, jaki jest odpowiedni odsetek pracowników niepełnosprawnych lub defaworyzowanych? Jeżeli jest to wymagane, proszę określić, do której kategorii lub których kategorii pracowników niepełnosprawnych lub defaworyzowanych należą dani pracownicy.

Jednocześnie w formularzu JEDZ zostało wskazane, iż „przedsiębiorstwo społeczne” to przedsiębiorstwo, którego głównym celem jest społeczna i zawodowa integracja osób niepełnosprawnych lub defaworyzowanych, co wprost odpowiada treści art. 20 dyrektywy 2014/24/UE.

## PRAWO KRAJOWE A UNIJNE – PROBLEMY WYNIKAJĄCE Z WYKŁADNI I STOSOWANIA PRZEPISÓW REGULUJĄCYCH ZAMÓWIENIA ZASTRZEŻONE

Zasadnicza rozbieżność pomiędzy regulacją zamówień zastrzeżonych w prawie unijnym i prawie krajowym sprowadza się do posługiwania się przez art. 20 dyrektywy 2014/24/UE, a w konsekwencji także przez rozporządzenia wykonawcze do niej, pojęciem „główny cel”, które jest nieobecne w art. 22 ust. 2 p.z.p.

Zgodnie z art. 20 dyrektywy 2014/24/UE przy zamówieniach zastrzeżonych krąg wykonawców zostaje ograniczony do zakładów pracy chronionej oraz wykonawców, których głównym celem jest społeczna i zawodowa integracja osób niepełnosprawnych lub osób defaworyzowanych. Z kolei art. 22 ust. 2 p.z.p. wskazuje na zakłady pracy chronionej (co nie wywołuje wątpliwości) oraz na innych wykonawców, których działalność (lub działalność ich wyodrębnionych organizacyjnie jednostek, które będą realizowały zamówienie) obejmuje społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych. Jeżeli zatem działalność ma obejmować społeczną i zawodową integrację osób defawo-

---

<sup>24</sup> Dz.Urz. UE L 296 z 12 listopada 2015 r., s. 1.

<sup>25</sup> Dz.Urz. UE L 3 z 6 stycznia 2016 r., s. 16, dalej jako: JEDZ.

**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

ryzowanych, to czy takie sformułowanie jest tożsame z głównym celem działalności wykonawcy?

Wykładnia językowa wskazuje, że w przypadku przyjęcia, iż społeczna i zawodowa integracja osób defaworyzowanych stanowi główny cel działalności wykonawcy, to ta właśnie społeczna i zawodowa integracja musi stanowić „najważniejszy, podstawowy i zasadniczy”<sup>26</sup> obszar prowadzonej działalności. Natomiast jeżeli działalność ma obejmować społeczną i zawodową integrację osób będących członkami grup społecznie marginalizowanych, to w zakres prowadzonej działalności ten aspekt ma być jedynie „włączony”<sup>27</sup>, obok innych obszarów działalności.

Regulacja krajowa ma więc zdecydowanie łagodniejszą formułę niż art. 20 dyrektywy 2014/24/UE, co powoduje z kolei problemy interpretacyjne, które znacząco utrudniają stosowanie przepisów krajowych o zamówieniach zastrzeżonych.

Niejednolite jest w tym zakresie orzecznictwo Krajowej Izby Odwoławczej. W wyroku z dnia 6 kwietnia 2017 r. (KIO 564/17) Krajowa Izba Odwoławcza uznała:

[...] skoro ustawodawca nie zdefiniował, co oznacza, że działalność wykonawcy obejmuje integrację określonej grupy osób, a równocześnie wskazuje na postawienie wymogu minimalnego zatrudnienia takich osób, to należy przyjąć, że jeżeli wykonawca zatrudnia osoby z grupy marginalizowanej, to jego działalność obejmuje integrację takich osób<sup>28</sup>.

Zdaniem Izby „nie ma również podstawy do oczekiwania, aby integracja była głównym celem wykonawcy”, gdyż nie wynika to w żaden sposób z przepisów Prawa zamówień publicznych<sup>29</sup>. Natomiast w wyroku z dnia 24 stycznia 2017 r. (KIO 86/17)<sup>30</sup> Krajowa Izba Odwoławcza dokonała wykładni art. 22 ust. 2 p.z.p. przez pryzmat art. 20 dyrektywy 2014/24/UE, z uwzględnieniem definicji przedsiębiorstwa społecznego, zawartej w formularzu JEDZ, jako przedsiębiorstwa, którego głównym celem jest społeczna i zawodowa integracja osób niepełnosprawnych lub defaworyzowanych. Uznając, iż poza sporem pozostaje sam fakt zatrudniania osób z grupy marginalizowanej, Izba legitymację do udziału w przetargu bądź jej brak odniosła wprost do prowadzenia przedsiębiorstwa społecznego, którego status „determinuje jego główny cel, jakim jest społeczna i zawodowa integracja osób niepełnosprawnych lub defaworyzowanych”. Główny cel, jakim ma być integracja, zostaje przekreślony, jeżeli zatrudnienie osób marginalizowanych odbywa się nie dla ich integracji samej w sobie, lecz ma na celu uzyskanie zamówienia. Takie stanowisko zajął także Sąd Okręgowy w Lublinie w wyroku z dnia 7 czerwca 2018 r. (IX Ga 739/17)<sup>31</sup>, którym zmienił wyrok Krajowej Izby Odwoławczej z dnia 6 kwietnia 2017 r. (KIO 564/17), wskazując wprost na zasadność zarzutu naruszenia przez Krajową Izbę Odwoławczą art. 22 ust. 2 p.z.p. w zw. z art. 20 dyrektywy 2014/24/UE.

---

<sup>26</sup> *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978, s. 667.

<sup>27</sup> *Słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1979, s. 413.

<sup>28</sup> [ftp://ftp.uzp.gov.pl/KIO/Wyroki/2017\\_0560\\_0564.pdf](ftp://ftp.uzp.gov.pl/KIO/Wyroki/2017_0560_0564.pdf) [dostęp: 26.07.2018].

<sup>29</sup> *Ibidem*.

<sup>30</sup> [www.uzp.gov.pl/\\_data/assets/pdf\\_file/0025/34882/Wyrok\\_KIO\\_86\\_17.pdf](www.uzp.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0025/34882/Wyrok_KIO_86_17.pdf) [dostęp: 26.07.2018].

<sup>31</sup> [www.uzp.gov.pl/\\_data/assets/pdf\\_file/0019/37252/Wyrok-Sadu-Okregowego-w-Lublinie-z-dnia-7-czerwca-2018-r.-sygn.-akt-IX-Ga-739\\_17.pdf](www.uzp.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0019/37252/Wyrok-Sadu-Okregowego-w-Lublinie-z-dnia-7-czerwca-2018-r.-sygn.-akt-IX-Ga-739_17.pdf) [dostęp: 26.07.2018].



**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

Jak w tej sytuacji dokonywać wykładni art. 22 ust. 2 p.z.p.? Sama wykładnia językowa prowadzi wprost do wyniku niezgodnego z art. 20 dyrektywy 2014/24/UE. Literalne brzmienie art. 22 ust. 2 p.z.p. wskazuje, iż ma on zakres szerszy niż przepis prawa europejskiego, zgodnie z którym integracja ma być głównym celem wykonawcy. W kontekście brzmienia art. 20 ust. 1 dyrektywy 2014/24/UE takie rozumienie art. 22 ust. 2 p.z.p. jest jednak nieuprawnione, gdyż musiałoby oznaczać, iż w tym zakresie dyrektywa została zaimplementowana nieprawidłowo.

Art. 20 ust. 1 dyrektywy 2014/24/UE wprowadza upoważnienie dla państw członkowskich do uregulowania zamówień zastrzeżonych w sposób w nim określony. Sam przepis brzmi w sposób fakultatywny („Państwa członkowskie mogą zastrzec [...]”), co oznacza, że pozostawiony państwu członkowskiemu zakres swobody jest ograniczony do tego, aby przewidzieć bądź nie przewidzieć w prawie krajowym uregulowane w nim zastrzeżenie w postaci, w jakiej zostało ono określone przez ustawodawcę unijnego<sup>32</sup>.

Biorąc powyższe pod uwagę, nie można się zgodzić ze stwierdzeniem, iż regulacja względniejsza dla wykonawcy nie jest sprzeczna z przywołanym przepisem dyrektywy<sup>33</sup>. Świadczy o tym także charakter zamówień zastrzeżonych i cel, jakiemu mają służyć. Grono wykonawców mogących ubiegać się o zamówienie zostaje tu w sposób zdecydowany ograniczone w imię realizacji polityki aktywizacji osób niepełnosprawnych i defaworyzowanych. Wyraźna preferencja dla wykonawców, którzy te cele realizują, oznaczająca ograniczenie konkurencji i zasady równego traktowania wszystkich wykonawców, nie może doprowadzić do wykorzystywania regulacji zamówień zastrzeżonych dla zrealizowania przez wykonawcę jego podstawowego celu, jakim jest uzyskanie zamówienia. Nie chodzi tu zatem o sam fakt osiągnięcia przez wykonawcę określonego wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych lub defaworyzowanych, często na potrzeby danego postępowania i tylko po to, by uzyskać zamówienie, lecz o wsparcie dla tych wykonawców, których głównym celem jest społeczna i zawodowa integracja osób niepełnosprawnych lub defaworyzowanych.

W tej sytuacji przyjęcie, że implementacja art. 20 dyrektywy 2014/24/UE była nieprawidłowa, a w konsekwencji uznanie bezpośredniego skutku dyrektywy w krajowym porządku prawnym, może wywołać negatywne skutki dla podmiotu trzeciego, który stosując prawo krajowe, nie uzyska zamówienia. O ile jednak nie budzi wątpliwości, że jednostka może powołać się przeciwko państwu na przepisy dyrektywy, o tyle co do zasady orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej wyklucza powoływanie się jednostki bezpośrednio na przepisy dyrektyw przeciwko innej jednostce<sup>34</sup>. Z drugiej strony orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości dopuszcza powołanie się wykonawców na korzystne dla nich postanowienia dyrektywy, również wtedy, gdy wpłynie to negatywnie na sytuację innego wykonawcy. W orzeczeniu z dnia 22 czerwca 1989 r. *Fratelli Costanzo SpA przeciwko Comune di Milano* Trybunał stwierdził:

---

<sup>32</sup> Wyrok TS z dnia 17 czerwca 2013 r. w sprawie C-320/12 *Malaysia Dairy Industries Pte. Ltd v. Ankenævnet for Patenter og Varemærker*, ECLI:EU:C:2013:435, pkt 41.

<sup>33</sup> Por. wyrok Krajowej Izby Odwoławczej z dnia 6 kwietnia 2017 r., KIO 564/17.

<sup>34</sup> A. Trybalski, *Wybrane aspekty implementacji dyrektyw Unii Europejskiej do systemu prawnego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 1, s. 179–180, wraz z powołanym orzecznictwem Trybunału Sprawiedliwości.

**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

Zawsze ilekroć przepisy dyrektywy, biorąc pod uwagę ich treść, mają charakter bezwarunkowy i wystarczająco precyzyjny, przepisy takie mogą być powoływane przez osoby występujące przeciwko państwu, o ile państwo to nie wdrożyło dyrektywy do swojego porządku prawnego do końca przewidzianego terminu lub jeżeli wdrożyło taką dyrektywę w nieprawidłowy sposób. O ile zostaną spełnione warunki, zgodnie z którymi osoby mogą powoływać się na postanowienia dyrektywy w postępowaniu przeciwko sądom krajowym, to wszystkie organy władz administracyjnych, wraz z władzami zdecentralizowanymi, takimi jak gminy, są zobowiązane do stosowania tych przepisów<sup>35</sup>.

Rozwiązaniem zaistniałej niezgodności może okazać się też pronunijna wykładnia prawa Unii Europejskiej, polegająca na tym, że sądy i organy administracji są zobowiązane do interpretowania prawa zgodnie z treścią i celem dyrektyw, by osiągnąć rezultat w nich określony<sup>36</sup>. W przypadku zamówień zastrzeżonych sprzyjać temu będzie także fakt obowiązywania dwóch rozporządzeń wykonawczych, które w sposób zgodny z dyrektywą 2014/24/UE definiują tę kategorię zamówień. Są to: rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2015/1986 z dnia 11 listopada 2015 r. ustanawiające standardowe formularze do publikacji ogłoszeń w dziedzinie zamówień publicznych i uchylające rozporządzenie wykonawcze (UE) nr 842/2011<sup>37</sup> oraz rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2016/7 z dnia 5 stycznia 2016 r. ustanawiające standardowy formularz jednolitego europejskiego dokumentu zamówienia<sup>38</sup>. Oba akty prawne z mocy art. 288 akapit 2 TFUE znajdują bezpośrednie zastosowanie we wszystkich państwach członkowskich, a więc i w naszym porządku krajowym. Nie wymagają one implementacji i mają bezpośrednią moc obowiązującą, zatem w pierwszej kolejności, wyprzedzając tym samym prawo krajowe. Jednostka ma prawo powołać się na postanowienia rozporządzenia unijnego zarówno wtedy, gdy zarzuca niezgodność normy krajowej z normą unijną zawartą w rozporządzeniu, jak i gdy domaga się ochrony praw określonych wprost w rozporządzeniu<sup>39</sup>.

Odpowiednie odesłania do wskazanych rozporządzeń, jako znajdujących bezpośrednie zastosowanie w prawie polskim, mamy zresztą w art. 11 ust. 7 i art. 25a ust. 2 p.z.p.

## PODSUMOWANIE

W świetle powyższych rozważań można stwierdzić, że dokonywanie wykładni art. 22 ust. 2 p.z.p. w oderwaniu od regulacji zawartej w dyrektywie 2014/24/UE i rozporządzeniach wykonawczych należy uznać za błędne, prawnie nieuzasadnione. Stosowanie tego przepisu zawsze wymaga zbadania głównego celu prowadzonej przez wykonawcę działalności, a nawet tego, czy jest on faktyczny czy jedynie pozorny, jak również tego, czy wykonawca aktywizuje i integruje osoby niepełnosprawne lub defaworyzowane i temu celowi ma służyć pozyskanie zamówienia, czy też chce uzyskać zamówienie i temu celowi podporządkowuje rzekomą integrację bądź aktywizację.

W tym kontekście samo brzmienie przepisu krajowego rzeczywiście może prowadzić do wyniku niezgodnego z prawem unijnym. *De lege ferenda* należałoby w pracach nad nową

---

<sup>35</sup> Sprawa C-103/88 (*Costanzo*), Sprawozdania Trybunału Europejskiego 1989, s. 1839.

<sup>36</sup> P. Brzeziński, *Unijny obowiązek odmowy zastosowania przez sąd krajowy ustawy niezgodnej z dyrektywą Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 248.

<sup>37</sup> Dz.Urz. UE L 296 z 12 listopada 2015 r., s. 1.

<sup>38</sup> Dz.Urz. UE L 3 z 6 stycznia 2016 r., s. 16.

<sup>39</sup> P. Brzeziński, *op. cit.*, s. 169.

**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

ustawą Prawo zamówień publicznych doprecyzować przepisy krajowe na tyle jednoznacznie, by rozważania o ich niezgodności z implementowaną dyrektywą nabrały jedynie waloru historycznego.

W prawie krajowym zabrakło także obowiązku określenia przez zamawiającego w projekcie umowy sankcji z tytułu zmiany sytuacji prawnej wykonawcy już po udzieleniu zamówienia oraz w przypadku zmniejszenia wymaganego poziomu zatrudnienia osób defaworyzowanych. Oczywiście zapobiegliwy zamawiający powinien wprowadzić do umowy klauzule gwarantujące skuteczność zamówień zastrzeżonych (kary umowne, możliwość rozwiązania umowy)<sup>40</sup>, lecz w samej ustawie powinna znaleźć się regulacja tego typu, tak jak została przewidziana w przypadku określenia przez zamawiającego wymagań zatrudnienia przez wykonawcę na podstawie umowy o pracę (art. 29 ust. 3a w zw. z art. 36 ust. 1 pkt 8a p.z.p.)<sup>41</sup>.

#### BIBLIOGRAFIA

- Beldowska K., *Klauzula społeczna w umowie*, „Monitor Zamówień Publicznych” 2017, nr 5.
- Brzeziński P., *Unijny obowiązek odmowy zastosowania przez sąd krajowy ustawy niezgodnej z dyrektywą Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2004/18/WE z dnia 31 marca 2004 r. w sprawie koordynacji procedur udzielania zamówień publicznych na roboty budowlane, dostawy i usługi (Dz.U. UE L 134 z 30 kwietnia 2004 r., s. 114).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/24/UE z dnia 26 lutego 2014 r. w sprawie zamówień publicznych, uchylająca dyrektywę 2004/18/WE (Dz.Ur. UE L 94 z 28 marca 2014 r., s. 65).
- Granecki P., *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Mazurek G., Rudnicki J., Zaręba S., *Zamówienia na usługi społeczne i aspekty społeczne w zamówieniach publicznych*, Wrocław 2017.
- Nowicki J.E., *Zamówienia na usługi społeczne*, „Monitor Zamówień Publicznych” 2017, nr 6.
- O społecznej odpowiedzialności zamawiających u Rzecznika Praw Obywatelskich*, [www.institutzpp.pl/piskalski-o-spoecznej-odpowiedzialnosci-zamawiajacych-u-rzecznika-praw-obywatelskich](http://www.institutzpp.pl/piskalski-o-spoecznej-odpowiedzialnosci-zamawiajacych-u-rzecznika-praw-obywatelskich) [dostęp: 17.03.2018].
- Ołdak-Bułańska K., *Aspekty społeczne w zamówieniach publicznych – podręcznik*, Warszawa 2014.
- Pawelec J., *Dyrektywa 2014/24/UE w sprawie zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Przeszło E., *Zamówienia publiczne, aspekty społeczne a społeczna gospodarka rynkowa*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. 37.
- Rozporządzenie Ministra Rozwoju z dnia 26 lipca 2016 r. w sprawie rodzajów dokumentów, jakich może żądać zamawiający od wykonawcy w postępowaniu o udzielenie zamówienia (Dz.U. poz. 1126).
- Rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2015/1986 z dnia 11 listopada 2015 r. ustanawiające standardowe formularze do publikacji ogłoszeń w dziedzinie zamówień publicznych i uchylające rozporządzenie wykonawcze (UE) nr 842/2011 (Dz.Ur. UE L 296 z 12 listopada 2015 r., s. 1).
- Rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2016/7 z dnia 5 stycznia 2016 r. ustanawiające standardowy formularz jednolitego europejskiego dokumentu zamówienia (Dz.Ur. UE L 3 z 6 stycznia 2016 r., s. 16).
- Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978.
- Słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1979.
- Sołtysińska A., Talago-Sławoj H., *Europejskie prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Sprawa C-103/88 (*Costanzo*), Sprawozdania Trybunału Europejskiego 1989.
- Sprawozdanie Prezesa Urzędu Zamówień Publicznych o funkcjonowaniu systemu zamówień publicznych w 2017 r.*, Warszawa 2018, [www.uzp.gov.pl/\\_data/assets/pdf\\_file/0029/36947/Sprawozdanie\\_2017\\_05.06.2018.pdf](http://www.uzp.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0029/36947/Sprawozdanie_2017_05.06.2018.pdf) [dostęp: 14.07.2018].
- Szostak R., *Zagadnienia społeczne w zamówieniach publicznych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. 37.
- Trybański A., *Wybrane aspekty implementacji dyrektyw Unii Europejskiej do systemu prawnego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 1.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. 2018, poz. 511 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. 2016, poz. 1828).

<sup>40</sup> A. Sołtysińska, H. Talago-Sławoj, *op. cit.*, s. 276.

<sup>41</sup> K. Beldowska, *Klauzula społeczna w umowie*, „Monitor Zamówień Publicznych” 2017, nr 5, s. 11–17.

**Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska**

---

Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (Dz.U. 2018, poz. 1986 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. nr 206, poz. 1591).

Ustawa z dnia 22 czerwca 2016 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1020).

Wyrok Krajowej Izby Odwoławczej z dnia 24 stycznia 2017 r., KIO 86/17, [www.uzp.gov.pl/\\_\\_data/assets/pdf\\_file/0025/34882/Wyrok\\_KIO\\_86\\_17.pdf](http://www.uzp.gov.pl/__data/assets/pdf_file/0025/34882/Wyrok_KIO_86_17.pdf) [dostęp: 26.07.2018].

Wyrok Krajowej Izby Odwoławczej z dnia 6 kwietnia 2017 r., KIO 564/17, [ftp://ftp.uzp.gov.pl/KIO/Wyroki/2017\\_0560\\_0564.pdf](http://ftp.uzp.gov.pl/KIO/Wyroki/2017_0560_0564.pdf) [dostęp: 26.07.2018].

Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 7 czerwca 2018 r., IX Ga 739/17, [www.uzp.gov.pl/\\_\\_data/assets/pdf\\_file/0019/37252/Wyrok-Sadu-Okregowego-w-Lublinie-z-dnia-7-czerwca-2018-r.-sygn.-akt-IX-Ga-739\\_17.pdf](http://www.uzp.gov.pl/__data/assets/pdf_file/0019/37252/Wyrok-Sadu-Okregowego-w-Lublinie-z-dnia-7-czerwca-2018-r.-sygn.-akt-IX-Ga-739_17.pdf) [dostęp: 26.07.2018].

Wyrok TS z dnia 17 czerwca 2013 r. w sprawie C-320/12 *Malaysia Dairy Industries Pte. Ltd v. Ankenævnet for Patenter og Varemærker*, ECLI:EU:C:2013:435.

*Zalecenia Rady Ministrów stosowania przez administrację rządową klauzul społecznych w zamówieniach publicznych*, Warszawa 2015.